

ΟΤΑΝ ΤΟ «ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ» ΒΓΑΙΝΕΙ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΑ

ΚΥΠΡΟΣ: Η ΜΑΥΡΗ ΤΡΥΠΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ, ΜΕΡΟΣ 5ο

Σε αυτή τη σειρά κειμένων υποστηρίξαμε μια θέση που είναι ταμπού κι ανάθεμα για όλους τους αριστεροδεξιούς κυπριολόγους: ότι το κυπριακό ζήτημα -δηλαδή η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα- είχε αφετηρία κι αόρατο συντονιστή το ελληνικό κράτος. Κι όμως, είναι στο ίδιο το έργο των εν λόγω ειδικών που βρήκαμε την τεκμηρίωση για τη θέση αυτή. Δείτε, για παράδειγμα, πόσο διαφωτιστική μπορεί να είναι, άθελά της, μια παράγραφος:

Είναι αυτονόητο ότι η Αθήνα, ως το «εθνικό κέντρον», αποτέλεσε σημείο αναφοράς για το κυπριακό ενωτικό κίνημα. Από τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κατοχής διαμορφώθηκε εκεί σταδιακά ένα παράλληλο κέντρο δράσης, με πυρήνα τη μικρή κυπριακή «παροικία» που αποτελούσαν αξιωματικοί, δημοσιογράφοι και καθηγητές αλλά και νεαροί φοιτητές. Δεσμούς με την Κύπρο απέτυξαν επίσης γνωστοί λογοτέχνες (Κωστής Παλαμάς, Γιάννης Ψυχάρης) ή πανεπιστημιακοί (Ν. Καζάζης, Π. Καρολίδης, Σπ. Λάμπρος, Γ. Μιστριώτης, Ν. Πολίτης).¹

Όντως, σχεδόν στο σύνολό τους, οι γόννοι της ελληνοκυπριακής αστικής τάξης που έρχονταν στην Ελλάδα έμπαιναν κάτω από τις φτερούγες του ελληνικού στρατού και του Πανεπιστημίου Αθηνών,

Ο Σπυρίδων Λάμπρος είχε μια λαμπρή καριέρα. Από φοιτητής του «πατέρα της ελληνικής ιστοριογραφίας» Παπαρρηγόπουλος, εξελίχθηκε σε καθηγητή και πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών. Με τέτοιες βάσεις, συνεισέφερε πολλαπλώς στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Πολύ πριν γίνει πρόεδρος της Εθνικής Εταιρείας, ίδρυσε τον φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσός» που πρωταγωνιστούσε στην εξάπλωση της αλυτρωτικής προπαγάνδας στις προς κατάκτηση περιοχές. Το 1882 ίδρυσε, μαζί με άλλους του ίδιου φυράματος, την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος, από την οποία ξεκίνησε η Εθνική Εταιρεία. Υπήρξε επίσης γενικός Γραμματέας της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων και πρόεδρος του ΣΕΓΑΣ, μέσω του οποίου είχε αποκτήσει και πολλές άκρες στην Κύπρο διοργανώνοντας αθλητικούς αγώνες.

όπου μπετοναριζόταν η ελληνική τους συνείδηση και το εθνικιστικό τους φρόνημα αποκτούσε στιβαρότητα και συλλογική διάσταση. Οι εφημερίδες των Αθηνών είχαν πάντα χώρο και θέληση για την αξιοποίηση τέτοιων προσόντων. Όσο για τους λογοτέχνες και πανεπιστημιακούς που αραδιάζονται, όλοι τους είχαν θητεύσει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όλοι τους ήταν οργανωμένοι υπέρμαχοι της Μεγάλης Ιδέας· και με εξαίρεση τον Μιστριώτη, όλοι ήταν μέλη (ή και ηγέτες) των οργανώσεων Ο Ελληνισμός και Εθνική Εταιρεία. Πρόκειται για τις δύο κορυφαίες αλυτρωτικές οργανώσεις εκείνης της εποχής, οι οποίες ουσιαστικά λειτουργούσαν ως οι πρώιμες μυστικές υπηρεσίες του ελληνικού κράτους που μεταμφιεσμένες σε ιδιωτικές πρωτοβουλίες οργάνωναν και προωθούσαν τις επεκτατικές εκστρατείες της Ελλάδας.

Εν ολίγοις, αυτό που σκιαγραφεί άθελά της η παραπάνω παράγραφος είναι οι δύο βασικοί κρατικοί θεσμοί του «εθνικού κέντρου» που πρωτοστατούσαν στο ζήτημα της ένωσης: το Πανεπιστήμιο Αθηνών κι ο στρατός με τις οργανώσεις βιτρίνα και τα παραστρατιωτικά παρακλάδια τους. Καθόλου τυχαία, ήταν οι ίδιοι θεσμοί που προωθούσαν εν γένει την αλυτρωτική ιδεολογία και τις επεκτατικές προσπάθειες του ελληνικού κράτους:

Σε αυτό το κείμενο θα χρησιμοποιήσουμε δύο ιστορικά παραδείγματα που, ακριβώς επειδή απέχουν δεκαετίες μεταξύ τους, καταφέρνουν να δείξουν όχι μόνο την εμπλοκή των παραπάνω θεσμών, αλλά και τη συνέχεια που χαρακτήριζε τις προσπάθειες του ελληνικού κράτους ως προς την προσάρτηση της Κύπρου.

Στο πρώτο παράδειγμα θα ασχοληθούμε με τις προαναφερθείσες οργανώσεις Ελληνισμός κι Εθνική Εταιρεία. Συγκεκριμένα, θα περιγράψουμε αδρά την εμπλοκή τους στην Κύπρο τις παραμονές του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 1ο. Η ΚΑΘΟΔΟΣ ΤΩΝ «ΑΛΥΤΡΩΤΩΝ» ΣΤΟΥΣ «ΑΛΥΤΡΩΤΟΥΣ»

Το 1897, παραμονές του «ατυχούς» ελληνοτουρκικού πολέμου, το ελληνικό κράτος είχε φροντίσει να ισχυροποιήσει τις δύο παραπάνω οργανώσεις και να επεκτείνει τη δράση τους εκτός των συνόρων του με κορυφαία τη χρηματοδότηση και τον συντονισμό εθελοντικών σωμάτων που συμμετείχαν στην «κρητική επανάσταση». Η Κύπρος προφανώς δεν μπορούσε να λείπει από τα αλυτρωτικά του σχέδια.

Η κύρια δραστηριοποίηση των δύο οργανώσεων στην Κύπρο ήταν, πέρα από την προπαγάνδα, η συγκέντρωση χρημάτων κι εθελοντών για τις (παρα)στρατιωτικές επιχειρήσεις. Καθώς, όμως, η βασική

οργάνωση/βιτρίνα του ελληνικού κράτους που δούλευε για την πρόκληση αυτού του ελληνοτουρκικού πολέμου ήταν η Εθνική Εταιρεία,² οι εκπρόσωποί της ήταν πολύ πιο ενεργοί και πολύ πιο ανυπόμονοι, ενώ οι κινήσεις του Ελληνισμού ήταν μετρημένες.

Η Ε.Ε. μόλις δύο μήνες μετά την πρώτη δημόσια εμφάνισή της, απέστειλε έκκληση στις κυπριακές εφημερίδες ζητώντας «την οικονομική αρωγή όλων των Ελλήνων στο έργο της». Η υποδοχή από τους εκδότες και δημοσιογράφους των ελληνοκυπριακών εφημερίδων ήταν θερμότατη. Κατόπιν, ο εκπρόσωπός της, ανθυπίατρος του ελληνικού στρατού κι εθελοντής των ελληνικών δυνάμεων στην Κρήτη, Δημήτριος Μεταξάς, ανέλαβε να μυήσει τα σημαντικά πρόσωπα του νησιού στην Εταιρεία και να ανοίξει παραρτήματα στις μεγάλες πόλεις. Σύμφωνα με όσα κατεγράφησαν στα κατάστιχά της, ο Μεταξάς δεν τα πήγε κι άσχημα. Παρ' όλο που παραρτήματα λειτούργησαν τελικά μόνο στη Λεμεσό και τη Λευκωσία, ο «απόστολος» της Ε.Ε. κατάφερε να ορκίσει εξέχουσες προσωπικότητες σε Λεμεσό, Λευκωσία, Πάφο και Λάρνακα. Σύμφωνα με τον ειδικό επί του θέματος, Πέτρο Παπαπολυβίου:

Η μεγάλη πλειοψηφία των εταίρων της Ε.Ε. στην Κύπρο (15 από τα 19 μέλη) είχαν σπουδάσει στην Αθήνα και ανήκαν στη νέα γενιά πολιτικών. (...) Πέντε μέλη της Ε.Ε. ήταν εν ενεργεία βουλευτές ή είχαν διατελέσει μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου σε προηγούμενες περιόδους (...). Άλλοι τέσσερις εταίροι (...) εκλέχθηκαν αργότερα βουλευτές, πρωταγωνιστώντας μαζί με τους προηγούμενους στην πολιτική ζωή του τόπου κατά τις επόμενες δεκαετίες. Τέλος, τρεις από τους κύπριους εταίρους ήταν εκπαιδευτικοί, και μάλιστα διευθυντές τριών από τα μεγαλύτερα κυπριακά εκπαιδευτήρια. (...)³

Από τα ονόματα που παραθέτει στο βιβλίο του ο Παπαπολυβίου, γίνεται ξεκάθαρο ότι σχεδόν όλη η πολιτική ελίτ και τα εξέχοντα μέλη της κυπριακής αστικής τάξης, του κλήρου και της εκπαίδευσης, μύηθηκαν στην Εθνική Εταιρεία. Αρχηγός των παραρτημάτων και των μελών ανέλαβε ο μητροπολίτης Κυτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος, του οποίου η τάση για απόλυτο έλεγχο οδήγησε σε απομάκρυνση διαφόρων. Ταυτόχρονα, ο Ελληνισμός είχε στείλει τον δικό του εκπρόσωπο, τον υπολοχαγό Φυσεντζίδη, ο οποίος ακολουθώντας μια πιο διπλωματική προσέγγιση, παράλληλα με τις μυσικές μελών, είχε διάλογο και με τα μέλη της Ε.Ε., καταφέροντας κάποιους από αυτούς, όπως τον βιομήχανο/δήμαρχο/γιατρό Ζαννέτο, να γίνουν μέλη και του Ελληνισμού.

Η Ε.Ε. παρότρυνε συνεχώς τους μητροπολίτες του νησιού να οργανώσουν άμεσα και να διεξάγουν εράνους, καθώς «αι ανάγκαι είναι μέγιστα, αι δε περιστάσεις κρίσιμώτατοι», όπως έγραφε στον μητρο-

Ελληνοκύπριος εθελοντής το 1897. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς των κυπριολόγων, συνολικά λίγο λιγότερο από 1000 εθελοντές ξεκίνησαν από την Κύπρο για να συμμετέχουν στον ελληνοτουρκικό πόλεμο.

πολίτη Κύριλλο ο υπεύθυνος της Εταιρείας για τη συλλογή των εράνων (και γνώριμός μας από το προηγούμενο τεύχος), Μιχαήλ Μελάς. Όμως η συγκέντρωση εισφορών δεν ήταν το μόνο επίδικο. Μιας και οι πολεμικές επιχειρήσεις εκτός από χρήμα καταναλώνουν και ζώες, τα μέλη της Ε.Ε. ταυτόχρονα έπρεπε να οργανώσουν κι αποστολές εθελοντών. Η «μέγιστη ανάγκη» της «μητέρας πατρίδας» για χρήματα και κρέας για τα κανόνια προπαγανδίστηκε από τις εφημερίδες, καθώς και από το βήμα εκκλησιών και σχολείων με μεγάλη ζέση. Τα αποτελέσματα δεν άργησαν να φανούν.

Από τις αρχές Μαρτίου του 1897 άρχισαν να αναχωρούν από το λιμάνι της Λάρνακας για την Ελλάδα οργανωμένες ομάδες εθελοντών.⁴ Στις 19 Μαρτίου αναχώρησαν περίπου διακόσιοι, ενώ στις 27 του ίδιου μήνα -την ημέρα που τα παραστρατιωτικά σώματα της Ε.Ε. εισέβαλαν στη Μακεδονία εκβιάζοντας ουσιαστικά την έναρξη του Ελληνοτουρκικού πολέμου- αναχώρησαν 480 εθελοντές με επικεφα-

Ο Νεοκλής Καζάζης, πρόεδρος του Ελληνισμού. Η καριέρα του λαμπρή σαν του ανταγωνιστή του Λάμπρου. Από φοιτητής της Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, εξελίχθηκε σε καθηγητή και Πρύτανη. Εκτός από ακάματος υπερασπιστής του εθνικισμού και του αλυτρωτισμού, διετέλεσε κατά καιρούς: διευθυντής των Ταχυδρομείων, διευθυντής σε διάφορα τμήματα του υπουργείου Εσωτερικών, βασιλικός επίτροπος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και βουλευτής.

λής το μέλος του Ελληνισμού, υπολοχαγό Φουσεντζίδα και το μέλος της Ε.Ε και διευθυντή της Αστικής Σχολής Λεμεσού, Α. Πηλαβάκη. Σημαντική ανάμειξη σε όλα αυτά είχε ο τότε πρέσβης της Ελλάδας, Φιλήμων, που βρισκόταν σε συνεχή συνεννόηση με το ελληνικό υπ.Εξ. Στο ζήτημα των εθελοντών, δε, συνέβαλε δίνοντας σε αρκετούς από αυτούς χρήματα για τα έξοδά τους, αλλά κυρίως εξασφαλίζοντάς τους κάποιο είδος ελληνικού διαβατηρίου προς ενόχληση των βρετανικών αρχών, οι οποίες μετά την επίσημη έναρξη του πολέμου αναγκάστηκαν να κηρύξουν την Κύπρο σε κατάσταση ουδετερότητας, απαγορεύοντας τυπικά τη συμμετοχή Κυπρίων υπηκόων σε αυτόν.

Η είσοδος των εθελοντών στην Αθήνα ήταν πανηγυρική. Τις δύο μεγάλες αποστολές υποδέχτηκαν πλήθη κόσμου, εκπρόσωποι φοιτητών, δήμαρχοι, δημοσιογράφοι και προφανώς εκπρόσωποι των δύο αλυτρωτικών οργανώσεων. Παρέλασαν κάτω από τα γραφεία του Ελληνισμού, μετά γύρω από τα Ανάκτορα και κατέληξαν στους στρατώνες. Παρ' όλα αυτά, η συνέχεια κάθε άλλο παρά πανηγυρική θα αποδεικνυόταν.

Οι περισσότεροι από τους εθελοντές κατατάχθηκαν στα σώματα του στρατού, ενώ πολύ λιγότεροι συμμετείχαν σε παραστρατιωτικά. Πολλοί προωθήθηκαν στην εμπόλεμη ζώνη και πήραν μέρος σε μάχες και έζησαν από κοντά την ήττα και την άτακτη υποχώρηση του ελληνικού στρατού, μετρώντας 2 νεκρούς και 17 τραυματίες. Σύμφωνα με τα λόγια ενός συμμετέχοντα στην υποχώρηση της Λάρισας: «Από της αφίξεώς μας εις Λάρισσαν (...) εγκατελείφθημεν υπό των αξιωματικών, και έκαστος στρατιώτης επιγαινειν όπου ήθελεν».⁵ Οι εφημερίδες, βέβαια, της Κύπρου, που είχαν συμβάλει τα μάλα στην προπαγάνδη του πολέμου που κατέληξε σε φιάσκο, αράδιαζαν άρθρα που εκθειάζαν τη γενναιότητα των εθελοντών ακόμα και στην υποχώρηση.

Με το τέλος του πολέμου, τους περισσότερους εθελοντές τους πάρκαραν σε στρατοπεδευμένες μονάδες στη Φθιώτιδα, έως ότου κανονιστεί η επιστροφή τους. Η πολύμηνη αναμονή, ο ελλιπής εφοδιασμός κι οι συνθήκες υγιεινής που οδήγησαν δύο από αυτούς σε θάνατο, έκαναν τους περισσότερους να αντιλαμβάνονται την όλη κατάσταση όχι απλώς ως ήττα αλλά ως ξεφτιλίκι. Με την επιστροφή τους, όταν περιέγραφαν με τα χειρότερα λόγια την εμπειρία τους και την κατάσταση του ελληνικού στρατού, καταγγέλλθηκαν από τους ίδιους που διέδιδαν τα παραμύθια μεγαλείου ως ριψάσπιδες και ψεύτες και παρακινήθηκαν να αυτολογοκριθούν:

Απαιτείται προσοχή εις πάντα λόγον, όστις θα εξέρχεται του στόματός τους. Όσα υπέστησαν εις ατυχή και όλως απροσχεδιάστω πολέμω δεν πρέπει να τα γενικεύσι και να νομίζουν εν τι απλότητί των ότι τα πάντα εν τω ελευθέρω κράτει ευρίσκονται εις παρόμοιαν θέσιν. (...) ούτε εν ημίν πρέπει να εμφιλοχωρήση η απελπισία, ούτε δι' άφρονων λόγων να σκορπίζωμεν αυτήν μεταξύ ανθρώπων μη δυναμένων να εννοήσωσι και να κρίνωσι καλώς τα πράγματα.⁶

Αν και η Ε.Ε. έγινε ο αποδιοπομπαίος τράγος στην Ελλάδα, οι ελληνοκυπριακές εφημερίδες απέφυγαν οποιοδήποτε σκληρό σχόλιο, αφού εμπλέκονταν άμεσα. Η εσωτερική γκρίνια βέβαια ήταν αναπόφευκτη, σε σημείο που η ηγεσία της Ε.Ε. απέστειλε επιστολή στους Κύπριους εταίρους βεβαιώνοντας

«ΕΙΝΑΙ ΤΙ ΑΝΕΞΗΓΗΤΟΝ, ΕΙΝΑΙ ΤΙ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ»

Στο σύνολο των εθελοντών υπήρχαν θερμόαιμοι νεαροί αστικής καταγωγής, δόκιμοι κληρικοί και μοναχοί, πρώην φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, μέχρι και μαθητές του Παγκύπριου Γυμνασίου. Αλλά δεν ήταν μόνο αυτοί. Πολλοί από τους εθελοντές προέρχονταν από αγροτικές περιοχές και τα λιγότερο ευκατάστατα στρώματα του πληθυσμού, όπου η προπαγάνδα περί των δικιών του ελληνισμού δεν είχε εξαπλωθεί τόσο ακόμα. Η εφημερίδα *Σάλπιγξ* δήλωνε την απορία της:

Ομολογούμεν ότι δεν ανεμένομεν από ανθρώπους αμαθείς τηλικαύτην πατριωτισμού δήλωσιν και τοσαύτην υπέρ της πατρίδος αυταπάρνησιν. Ότι βλέπομεν σήμερον είναι θαύμα, είναι τι ανεξήγητον, είναι τι μυστήριον.

Μπορεί αυτό να παραξένευε τους εκδότες που ήξεραν τα όρια της προπαγάνδας τους, αλλά έχει την απάντησή του αν σκεφτεί κανείς τις συνθήκες που επικρατούσαν στην αγροτική κοινωνία. Οι νεαροί Κύπριοι που ήταν υποχρεωμένοι να δουλεύουν σκληρά τη γη μαζί με όλη την οικογένεια χωρίς καμιά ελπίδα διαφυγής, είδαν στην εθελοντική τους κατάταξη μια διέξοδο. Ειδικά για τα μη πρωτότοκα αρσενικά τέκνα που δεν είχαν να περιμένουν πολλά από την κληρονομιά της γης, το ταξίδι στην Αθήνα με τα έξοδα πληρωμένα, πλαισιωμένο ίσως με αυταπάτες ηρωισμού, φάνταζε ως μια δλεαστική εναλλακτική στην καθημερινότητα της σπάας χωρίς μέλλον. Ο Παπαπολυβίου περιγράφει γλαφυρά πως πάρα πολλοί νεαροί συνοδεύονταν από ολόκληρη την οικογένεια, η οποία προσπαθούσε να τους μεταπεισει ακόμα κι όταν επιβιβάζονταν στα ατμόπλοια.

Υπάρχουν πολλές μαρτυρίες ότι αρκετοί εθελοντές άλλαξαν γνώμη την ύστατη ώρα, ύστερα από απειλές, παρακλήσεις, θρήνους, ή ακόμη, και από υποσχέσεις για προνομιακή αντιμετώπιση στην διανομή της πατρικής κληρονομιάς.⁷

Ο ίδιος αναφέρει ότι «με την πάροδο των ημερών και τις απανωτές αρνητικές εξελίξεις, εμφανίστηκαν και περιπτώσεις εθελοντών που επέστρεψαν στο νησί, χωρίς να έχουν παρουσιαστεί στο στρατό». Συνεχίζει, δε, παραθέτοντας το εξής καυστικό σχόλιο της εφημερίδας *Σάλπιγξ*: «Ενόμισαν φαίνεται αυτοί ότι θα εύρισκον εκεί αμέσως εργασίαν και πόρον ζωής και δι' αυτό επήγαν».⁸

Ο ιδρυτής του Εθνικού Παμφοιτητικού Συλλόγου, Δημήτρης Σφαέλλος, έβγαζε τα προς το ζην από τη βιομηχανία που είχε με τα αδέρφια του. Κατά τα άλλα, ασχολούνταν με την προώθηση του φασισμού. Από στέλεχος της Οργάνωσης Ελλήνων Εθνικιστών εξελίχθηκε σε πρόεδρο της ΕΕΕ στην Αθήνα. Η φασιστική δράση συνεχίστηκε έως και τη μεταπολίτευση. Το 1946 με την πολιτική ομάδα ΕΜΠΡΟΣ και την Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων, το 1976 με τον Πατριωτικό Σύνδεσμο Αθηνών «Ιωάννης Καποδίστριας» και το 1977 με την εθνικιστική ΕΝΕΚ.

ότι «στο ζήτημα της εισβολής των αντάρτικων σωμάτων στη Μακεδονία δεν ήταν αυτοβούλη αλλά, αντίθετα, είχε προηγηθεί συνεννόηση και σχετικές εντολές της ελληνικής κυβέρνησης».⁹

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 2ο. ΤΟ ΕΝΩΤΙΚΟ «ΚΙ-ΝΗΜΑ» ΜΕΤΑΚΟΜΙΖΕΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Στο δεύτερο παράδειγμα θα περιγράψουμε το πώς στις αρχές της δεκαετίας του '30 η Αθήνα, από το αόρατο «εθνικό κέντρο» έγινε, για κάποιο διάστημα, και το γεωγραφικό επίκεντρο όπου εξελισσόταν η αδιάκοπη προσπάθεια προσάρτησης της Κύπρου.

Από τις αρχές της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο και έως και τη δεκαετία του '20, οι όποιες κινήσεις για την ένωση είχαν επίκεντρο το ίδιο το νησί- πάντα βέβαια, υπό την υπόρρητη αρωγή του ελληνικού κράτους -του «εθνικού κέντρου»- το οποίο επισήμως διατηρούσε την αρχή της μη ανάμειξης. Έτσι, οι λίγες κυπριακές οργανώσεις που υπήρχαν έως τότε στην Ελλάδα είχαν ως επίσημο μέλημα την αλληλεγγύη στον «αγωνιζόμενο κυπριακό λαό» και τη στήριξη των εδώ Κυπρίων.

Κάτι που άλλαξε τη δεκαετία του '30. Ήδη από το 1930, καθώς η αντιπαράθεση της ελληνοκυπριακής ελίτ με τη βρετανική κυβέρνηση του νησιού εντεινόταν όλο και περισσότερο, στην Ελλάδα είχαν συγκροτηθεί κυπριακές οργανώσεις με σκοπό να δημιουργήσουν έναν δεύτερο πόλο πίεσης. Έτσι, όταν μετά τα Οκτωβριανά του 1931, η απάντηση της βρετανικής κυβέρνησης έθεσε σχεδόν σε αχρηστία το ενωτικό κίνημα στην Κύπρο,¹⁰ η επιτακτική μεταφορά του στη «μητέρα πατρίδα» δεν έγινε εν κενώ.

Τα Οκτωβριανά συνέβησαν την εποχή που εντός των ελληνικών συνόρων το κράτος και τα αφεντικά έδειχναν τα δόντια τους απέναντι σε ένα άκρως επιθετικό προλεταριάτο. Οι φασιστικές και παρακρατικές οργανώσεις άνηθιζαν κι οι κρατικοί μηχανισμοί διαχέονταν όλο και πιο βαθιά στην κοινωνία, χτίζοντας έναν συμπαγή εθνικ(ιστικ)ό κορμό. Κι ενώ ο ταξικός πόλεμος μαινόταν, ήταν προφανές ότι ζητήματα εξωτερικής πολιτικής σαν το κυπριακό δεν μπορούσαν να αφηθούν στην τύχη. Έτσι, οι ίδιοι άνθρωποι

που πρωτοστατούσαν στην καταπολέμηση του εσωτερικού εχθρού ανέλαβαν και την αναδιοργάνωση του ενωτικού «κινήματος» εντός των συνόρων.

Ήδη από τις επόμενες μέρες των Οκτωβριανών, στην Ελλάδα κινητοποιήθηκαν οι απαραίτητοι μηχανισμοί. Εφημερίδες όπως η *Εστία* των Αδελφών Κύρου και η *Πρωία* των αδελφών Πεσμαζόγλου και του «Μεναλοχιτώνα» Αλέξανδρου Γιάνναρου, άρχισαν την παραγωγή εμρηστικών και καταγγελτικών άρθρων ενάντια στους Βρετανούς, αλλά και την ενδοτικότητα της βενιζελικής κυβέρνησης. Ο δήμαρχος της Αθήνας Σπύρος Μερκούρης,¹¹ το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών και ο Εθνικός Παμφοιτητικός Σύλλογος¹² έκαναν έκκληση στους αντίστοιχους λονδρέζικους θεσμούς για «ηθική στήριξη του κυπριακού αγώνα». Παράλληλα συστάθηκε, από πρωτοκλασάτα στελέχη του κρατικού μηχανισμού η Κεντρική επί του Κυπριακού Επιτροπή, η οποία θα αναλάμβανε τον συντονισμό του ενωτικού «κινήματος».¹³

Στα πλαίσια αυτά, από τα τέλη του '31 και για την επόμενη πενταετία το ελληνικό κράτος υπήρξε ακούραστος αρωγός των κυπριακών οργανώσεων που πλήθυναν κι επέδειξαν πολύ μεγάλη ενεργητικότητα, υιοθετώντας ως βασικό, αν όχι μοναδικό, στόχο την προώθηση της ένωσης. Πέραν του οργανωτικού ρόλου της Κεντρικής Επιτροπής, πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιζαν οι προϋπάρχουσες του '31 οργανώσεις, Κυπριακή Αδελφότητα με ηγέτη τον Αχιλλέα Κύρου και Κυπριακή Φοιτητική Νεολαία με ηγέτη τον Ιωάννη Ιωαννίδη.¹⁴ Οι βασικές τους δραστηριότητες ήταν η οργάνωση συγκεντρώσεων με κύριους συμμετέχοντες τους Κύπριους φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών και τους φασίστες φίλους τους που συνήθως είχαν και «συγκρουσιακά» χάπινγκς, η συχνή τέλεση δεήσεων για τους νεκρούς των Οκτωβριανών, στις οποίες παρευρισκόταν η ελίτ του πολιτικού κόσμου όπως ο Πλαστήρας, ο Τσαλδάρης, ο Σπ. Τρικούπης, κ.ά., καθώς κι η προπαγάνδη της ένωσης στα διεθνή μέσα. Σε όλα αυτά είχαν πάντα στήριξη από τα διάφορα εθνικιστικά σωματεία και τους φασιστικούς συλλόγους.

Άτυπη έναρξη των κινητοποιήσεων ήταν το πρώτο «μνημόσυνο για τους πεσόντες Κύπριους», όπου έκανε την εμφάνισή του ένα άκρως αντιπροσωπευτικό σώμα των θεσμών που εμπλέκονταν με το ζήτημα. «Παρέστησαν μέλη της Κεντρικής επί του Κυπριακού Επιτροπής, πολιτικοί και βουλευτές, οι πρόεδροι διαφόρων κοινοτήτων της Αττικής, καθηγητές του Πανεπιστημίου, αντιπρόσωποι οργανώσεων, σωματείων και συλλόγων». Η σύνθεση ήταν ενδεικτική: το Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν ο πρώτος και πιο σημαντικός κρατικός θεσμός που ασχολήθηκε με την Κύπρο, ήδη από την ίδρυσή του. Τα σωματεία ήταν τα εθνικιστικά εργατικά κι επαγγελματικά σωματεία που είχαν συγκροτηθεί σε αντιπαράθεση με τα επικρατούντα αριστερά σωματεία. Όσο για τους συλλόγους, χαρακτηριστικά δείγματα ήταν ο ακάματος προωθητής του αλυτρωτισμού Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, η Κοινή Επιτροπεία Αλύτρωτων και η Δωδεκανησιακή Νεολαία Αθηνών. Την ίδια μέρα, στη Θεσσαλονίκη, η Πανελλήνια Ένωση Υπαξιωματικών Παλαιών Πολεμιστών οργάνωσε συγκέντρωση εθνικιστικών σωματείων τα οποία αποφάσισαν να καταρτίσουν εθελοντικά σώματα (προφανώς για την ένοπλη απελευθέρωση της Κύπρου), ενώ η Εθνική Ένωση Ελλάς «αποφάσισε τη διοργά-

ΟΙ ΚΥΠΡΙΑΚΕΣ (ΚΑΙ ΟΛΙΓΟΝ ΦΑΣΙΣΤΙΚΕΣ) ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Μια ματιά στη σύνθεση των σημαντικότερων οργανώσεων που ενεπλάκησαν, καταδεικνύει ότι τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούσαν στην καταπολέμηση του εσωτερικού εχθρού αναλάμβαναν και τις ανεπίσημες δράσεις της εξωτερικής πολιτικής.

Κεντρική επί του Κυπριακού Επιτροπή. Ήταν 45μελής και αποτελούνταν αποκλειστικά από «κορυφαία ονόματα της ελληνικής κοινωνίας», μεταξύ των οποίων: ο πολιτικός κι ιδρυτής της Γενικής Τράπεζας Σπύρος Λοβέρδος, ο πολιτικός και μετέπειτα πρωθυπουργός Ιωάννης Θεοτόκης, ο πολιτικός Αλέξανδρος Κανάρης, ο πολιτικός κι ιδρυτής της Ένωσης Ελλήνων Φασιστών Θεόδωρος Υψηλάντης, ο υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος Αλέξανδρος Κορυζής, καθώς κι ο μετέπειτα δικτάτορας Ιωάννης Μεταξάς. Επικεφαλής και πρόεδρος της ήταν ο ναύαρχος (και πρώην πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας) Παύλος Κουντουριώτης και Γραμματέας της ο πολιτικός Φίλιππος Δραγούμης. Όλοι οι προαναφερθέντες είχαν αποφοιτήσει είτε από στρατιωτικές σχολές ή από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η επιτροπή συστάθηκε αμέσως μετά τα Οκτωβριανά με επίσημο σκοπό «τη διαφώτιση της διεθνούς κοινής γνώμης», αλλά η βασική της λειτουργία ήταν ο συντονισμός του ενωτικού αγώνα στην Ελλάδα. Στα πλαίσια αυτά είχε στενές επαφές και χρηματοδοτούσε όλες τις εγχώριες κυπριακές οργανώσεις.

Κυπριακή Αδελφότητα. Οι ρίζες της πάνε πίσω στο 1890, καθώς ήταν η μετεξέλιξη του πρώτου εν Ελλάδι κυπριακού σωματείου Ζήνων, το οποίο ίδρυσε ο απόφοιτος του Παν. Αθηνών, δικηγόρος, εκδότης, πολιτικός κι ιδρυτής της Παντείου, Γεώργιος Φραγκούδης. Η οργάνωση δεν φαίνεται να είχε ιδιαίτερη δραστηριότητα έως τη δεκαετία του '30. Ο Αχιλλέας Κύρου που πρωτοαναφέρεται ως πρόεδρος της το 1927, την περιέγραφε ως «σωματείο φιλήσυχον (...) σπανίως εμφανιζόμενον δημόσια» που αποσκοπούσε αποκλειστικά «εις την εξυπηρέτησιν των συμφερόντων των πολλών εκατοντάδων Κυπρίων (...)». Φαίνεται πάντως πως η Κυπριακή Αδελφότητα για πολλά χρόνια είχε όντως ως βασική της λειτουργία την οικονομική στήριξη των Κυπρίων και ως τέτοια είχε πλαισιωθεί από εκατοντάδες μέλη. Η αλλαγή πλεύσης το 1931 την οδήγησε να μείνει με 200 μέλη το 1934.

Κυπριακή Φοιτητική Νεολαία. Ιδρύθηκε στα τέλη του 1930 από Ελληνοκυπρίους φοιτητές στην Ελλάδα ως μια κίνηση στήριξης στην κυπριακή Εθνική Οργάνωση που τότε πρωτοστατούσε στην ενωτική κίνηση στην Κύπρο. Ήδη πριν τα Οκτωβριανά ήταν ενεργ-

γητικότερη, οργανώνοντας διαμαρτυρίες και αποστέλλοντας πλήθος ψηφισμάτων υπέρ της ένωσης. Δεν ξέρουμε ποιοι ήταν οι ιδρυτές της, αλλά ένας από τους πρωτεργάτες στις πρώτες δράσεις ήταν ο Κυριάκος Καραμάνος, ο οποίος το 1934 συμμετείχε στην ίδρυση του φασιστικού εκδοτικού οίκου Νέα Γενιά με τους ακραιφνείς ναζιστές Σίτσα Καραϊσκάκη κι Ευάγγελο Κυριάκη. Από το 1932 και μετά πρόεδρος της ήταν ο τελειόφοιτος της ιατρικής Μάριος Τριτοφτίδης, ο οποίος το 1954 άνοιξε την πρώτη γυναικολογική κλινική στην Κύπρο. Ουσιαστικός της ηγέτης όμως ήταν ο διευθυντής του Παίδων Ιωάννης Χατζηπαύλου Ιωαννίδης, για τον οποίο έχουμε μιλήσει στο προηγούμενο τεύχος.

νωση συγκεντρώσεων και διανομή προκηρύξεων, αλλά και μπούκοτς των αγγλικών προϊόντων».¹⁵ Τις επόμενες μέρες συνεχίστηκαν οι κινητοποιήσεις με ολιγόλεπτα κλεισίματα καταστημάτων και διακοπές της κυκλοφορίας και με «μικροσυμπλοκές των εθνικόφρονων φοιτητών» με την αστυνομία.

Καθώς το ελληνικό κράτος είχε αμολήσει από πολιτικούς έως παρακρατικούς στον «αγώνα υπέρ της ένωσης», άρχισαν να εμπλέκονται κι οι εξόριστοι των Οκτωβριανών, οι οποίοι, αν και είχαν απελαθεί στο Λονδίνο, σταδιακά επέστρεψαν στην Ελλάδα με την έμπρακτη βοήθεια της κυβέρνησης, η οποία είχε ρητά δεσμευτεί στους Βρετανούς να μην τους επιτρέψει την είσοδο.¹⁶ Οι εξόριστοι, οι οποίοι τύγχανε να είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία μέλη της ελληνοκυπριακής πολιτικής ελίτ -μητροπολίτες, πολιτικοί, βουλευτές, δικηγόροι και επιχειρηματίες- πέραν του μεγάλου συμβολικού ρόλου που είχαν αποκτήσει, συμμετείχαν ενεργά στις κινήσεις που προωθούνταν από όλον αυτόν τον συρφετό του βαθέος κράτους.

Έως το 1933 είχε σχηματιστεί ένας δεύτερος, ανταγωνιστικός, πόλος που διεκδικούσε τα ηνία του «αγώνα». Ηγέτης του ήταν ο μητροπολίτης Κυρηναίας Μακάριος τον οποίο πλαισιώναν οι (πρώην) συνεξόριστοί του, Σ. Λοϊζίδης, Θ. Τσαγγαρίδης και Θ. Κολοκασίδης. Καθώς όμως η ενωτική κίνηση είχε αρχίσει να χάνει τη δυναμική των πρώτων χρόνων, ο ανταγωνισμός κατέληξε σε μια άτυπη συνεννόηση. Στα τέλη του 1933 ιδρύθηκε από τον Μακάριο το Κυπριακό Εθνικό Γραφείο με Γραμματέα τον Λοϊζίδη, το οποίο με τις ευλογίες της Κεντρικής επί του Κυπριακού Επιτροπής, ανέλαβε επισήμως την οργάνωση της ενωτικής κίνησης. Η ίδια η Επιτροπή πέρασε στα παρασκήνια από όπου συνέχισε να χρηματοδοτεί τις οργανώσεις.

Η υποβάθμιση όλης αυτής της κίνησης ήλθε από το ελληνικό κράτος που προηγουμένως την είχε οργανώσει. Το 1936, με την επιβολή της δικτατορίας, ο Μεταξάς (μέλος ο ίδιος της Κεντρικής Επιτροπής) έδωσε τέλος σε όλες τις εμφανείς αλυτρωτικές κινήσεις και τα σχετικά δημοσιεύματα, τόσο για την Κύπρο, όσο και για τη λεγόμενη Β. Ήπειρο και τα Δωδεκάνησα. Όσο παράδοξο κι αν φαίνεται, υπήρχε λόγος και μάλιστα σοβαρότατος. Το ελληνικό κράτος ήξερε ήδη από το '35 ότι ο πόλεμος είναι προ

των πυλών. Ήξερε επίσης ότι σε αυτόν τον πόλεμο ο βασικός του εχθρός θα είναι η Ιταλία κι η μόνη επιλογή θα είναι η συμμαχία με τη Βρετανία. Τέλος, ήξερε ότι για να υπάρχει πιθανότητα επιτυχίας έπρεπε να κλείσει το ζήτημα του εσωτερικού εχθρού. Έχοντας αυτές τις λεπτές ισορροπίες να διαχειριστεί στην προετοιμασία του, τα αλυτρωτικά παιχνίδια ήταν άκαιρες παρεκκλίσεις που μπορούσαν να αναβληθούν για ευνοϊκότερους καιρούς.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σε αυτή τη σειρά κειμένων υποστηρίξαμε ότι η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα είχε πρωταγωνιστή το ελληνικό κράτος. Αλλά όχι μόνο. Υποστηρίξαμε ότι η ελληνική συνείδηση των Ελληνοκυπρίων, η περίφημη προαιώνια «ελληνικότητα», χτίστηκε λιθάρaki λιθάρaki από το ίδιο κράτος κι ήταν η θεμελιώδης πράξη πάνω στην οποία αναπτύχθηκε το ζήτημα της προσάρτησης. Ότι η «ελληνοποίηση» κατοίκων και γης αγκαλιάστηκε και προωθήθηκε από την αναδυόμενη αστική τάξη της Κύπρου που ταύτισε τα συμφέροντά της με τις φιλοδοξίες του ελληνικού κράτους σε τέτοιο βαθμό, ώστε αρκετά μέλη της ενσωματώνονταν τακτικά στην ελληνική κοινωνία- συνήθως στελεχώνοντας τους επίσημους κι ανεπίσημους μηχανισμούς του κράτους. Τέλος, ότι το ελληνικό κράτος, παρ' όλη την «αρχή της μη ανάμειξης» που πούλαγε στους Άγγλους και τον υπόλοιπο κόσμο, ποτέ δεν σταμάτησε να στοχεύει στην ένωση και να δολοπλοκεί και να κατευθύνει προς αυτόν το στόχο. Όποτε έκρινε πως ήταν αναγκαίο, όπως στις περιπτώσεις που αναφέραμε, έβγαινε από τα παρασκήνια κι εμφανέστατα ενεργούσε ως αυτό που ακριβώς ήταν: το «εθνικό κέντρο».

1. Παπαγεωργίου Θωμάς, Η κυπριακή ενωτική κίνηση στην Αθήνα, 1931-1940. Οι βρετανικές αντιδράσεις και η στάση των ελληνικών κυβερνήσεων, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2014, σελ. 261.
2. Ο Ελληνισμός είχε παίξει σημαντικό ρόλο στην κρητική επανάσταση του 1896. Είχε μάλιστα χρηματοδοτήσει αποστολή εθελοντικής φάλαγγας 112 ατόμων στην Κρήτη (εκ των οποίων 8 ήταν Κύπριοι φοιτητές στο γνωστό πανεπιστήμιο). Εντούτοις, στον επικείμενο ελληνοτουρκικό πόλεμο δεν έπαιξε τον πρώτο ρόλο, καθώς ο Καζάζης, που ήταν σε άμεσο ανταγωνισμό με τον Σπ. Λάμπρο, προέκρινε την αναμονή. Οπότε, στην Κύπρο, πρωτοκαθεδρία είχε η Ε.Ε.
3. Πέτρος Παπαπολυβίου, *Φαιινόν Σημείον ατυχούς πολέμου: η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 2001, σελ. 100-101.
4. Η αναχώρηση γινόταν με ναυλωμένα ατμόπλοια που ανήκαν σε εταιρείες ελληνοκυπριακών, αλλά και ρωσικών συμφερόντων. Τα ναύλα είχαν μειωθεί κατά 50% και το μεγαλύτερο μέρος τους καλύφθηκε από τους εράνους που διεξάγονταν σε κάθε πόλη και χωριό, καθώς και από διάφορες δωρεές (π.χ. η «Κρητική Επιτροπή» που είχε συσταθεί για να συμπαρασταθεί στους Κρήτες πρόσφυγες του τουρκοκρητικού πολέμου του προηγούμενου έτους, εξέδωσε 300 δωρεάν εισιτήρια). Ό.π., σελ. 223, 224, 231, 233.
5. Τα γεγονότα αυτά περιγράφει ο εθελοντής Κλεόβουλος Μυριανθόπουλος. Η μόνη επιθετική κίνηση που αναφέρεται είναι σε ένα περιβόλι με σκόρδα γιατί τους είχε κόψει η λόρδα. Παρατίθεται στο Πέτρος Παπαπολυβίου, *Φαιινόν σημείον...*, ό.π., σελ. 248-249.
6. Ό.π., σελ. 262, 266.
7. Πέτρος Παπαπολυβίου, *Φαιινόν σημείον...*, ό.π., σελ. 240.
8. Ό.π., σελ. 234.

Ο νεαρός πρόεδρος της Κυπριακής Φοιτητικής Νεολαίας, Μάριος Τριτοφτίδης μαζί με άλλους κομψούς αγωνιστές και συμφοιτητές του στην Ιατρική Σχολή.

9. Ό.π., σελ. 112. Αυτή ήταν η πάγια θέση της ΕΕ γι' αυτό το ζήτημα. Παρ' όλη την υποκριτική κατακραυγή των εφημερίδων που έψαχναν για αποδιοπομπαίο τράγο, οι επίσημοι κρατικοί θεσμοί ποτέ δεν τη διέψευσαν κι επιπλέον όχι μόνο δεν υπήρξε καμία δίωξη αλλά τα μέλη της συνέχισαν να έχουν τις θέσεις που είχαν.

10. Μετά τα Οκτωβριανά και την πυρπόληση του Κυβερνείου, η βρετανική κυβέρνηση απάντησε με εκτεταμένες αστυνομικές και στρατιωτικές επιχειρήσεις. Τα ηγετικά στελέχη των ενωτικών οργανώσεων εξορίστηκαν κυρίως στο Λονδίνο ή εκποίστηκαν σε απόμακρα χωριά του νησιού. Ακολούθησε η διάλυση του Νομοθετικού Συμβουλίου κι αυστηροί νόμοι που, μεταξύ άλλων, περιόρισαν την ελευθερία του τύπου, τον έλεγχο των Ελληνοκυπρίων στην εκπαίδευση και τη συμμετοχή τους στη δημόσια διοίκηση και απέτρεψαν την αθρόα εισροή δικηγόρων και νομικών από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αυτή η περίοδος σκληρής διακυβέρνησης κράτησε έως το 1939 κι ονομάστηκε Παλμεροκρατία, από το όνομα του Κυβερνήτη.

11. Παπούς της σοσιαλιστριας Μελίνας και πατέρας του εθνικοσοσιαλιστή Γιώργου Μερκούρη.

12. Ο Εθνικός Παμφοιτητικός Σύλλογος ιδρύθηκε το 1929 από τον φασίστα Δημήτρη Σφαέλλο. Ήταν, πιθανότατα, η ανάπτυξη σε εθνική κλίμακα, της Εθνικής Παμφοιτητικής Ένωσης Θεσσαλονίκης (ΕΠΕ) που με τη σειρά της ήταν η φοιτητική παράταξη της ΕΕΕ.

13. Όλα τα παραπάνω αναφέρονται στο Παπαγεωργίου Θωμάς, *Η κυπριακή ενωτική κίνηση...*, ό.π., σελ. 67-94, 129-198 και 261-294. Από εκεί αντλούνται κι όλες οι πληροφορίες που παρατίθενται για τις υπόλοιπες οργανώσεις, εκτός από περιπτώσεις όπου αναγράφεται η διαφορετική πηγή.

14. Θυμίζουμε ότι τόσο ο Κύπρου, όσο και ο Ιωαννίδης συμμετείχαν στην βραχύβια ΚΑΡΗ. Δες «Εισαγόμενοι (παρα)κρατικοί στην κοπίδα του πολιτισμού - Κύπρος: η μαύρη τρύπα της Μεγάλης Ιδέας, μέρος 4ο», *Antifa #65*, Μάρς 2019.

15. Κι οι δύο πρωτοβουλίες είχαν το αναμενόμενο άδοξο τέλος. Από τη μία, η όποια πρόθεση του ελληνικού κράτους να στείλει όπλα και παραστρατιωτικούς σε αγγλική αποικία αποτρεπόταν από τη στενή παρακολούθηση των Βρετανών και τις συνεχείς αναφορές και πιέσεις, ακόμα κι απευθείας στον πρωθυπουργό. Τέτοια ακριβώς ήταν κι η περίπτωση της ΚΑΡΗ. Από την άλλη, οι Έλληνες εμποροβιομήχανοι έκριναν ότι το μπούκοτς ήταν σαφώς ενάντια στα συμφέροντά τους. Παρ' όλα αυτά, τέτοιες κινήσεις ήταν ενδεικτικές για το κλίμα που εντέχνως δημιουργούνταν και που προσέφερε ένα ισχυρό χαρτί στην ελληνική κυβέρνηση και το υπ.Εξ. για τις διαπραγματεύσεις τους με τους Βρετανούς.

16. Για παράδειγμα, ο Θεοφάνης Τσαγγαρίδης (αδελφός του αξιωματικού του ελληνικού στρατού Ιωάννη Τσαγγαρίδη) πήγε από το Λονδίνο στο Παρίσι όπου συνάντησε τον Σοφοκλή Βενιζέλο, ακόλουθο της ελληνικής πρεσβείας κι αδελφό του τότε πρωθυπουργού, ο οποίος μεσολάβησε στο υπ.Εξ. για να μπορέσει ο εξόριστος να μπει στην Ελλάδα χωρίς διαβατήριο, γεγονός που επετεύχθη με τη βοήθεια κάποιου Λαμπρινόπουλου, αξιωματικού της Αστυνομίας. Λίγο μετά την άφιξή του, ο Τσαγγαρίδης ανενόχλητος έπιασε δουλειά στην Τράπεζα της Ελλάδος.